

DEVİRİMLER, KAOS VE İSTİKRAR ARAYIŞLARI İÇİNDE LİBYA: TARİHSEL VE YAPISAL BİR ANALİZ

Geliş Tarihi/Received: 23.03.2018 - Kabul Tarihi/Accepted: 13.04.2018

Cantürk Caner

Asst. Prof.Dr., Dumlupınar University

ORCID: 0000-0002-4991-102X

canturk.caner@dpu.edu.tr

Betül Şengül

Student, Uludağ University

ORCID: 0000-0001-6188-1217

betulsengul@gmail.com

ÖZ

Bu makalenin amacı tarih boyunca Libya'nın yaşadığı siyasi çalkantıları, geçirdiği askeri darbeleri ve bu darbelerin sonucunda ortaya çıkan yapısal ve işlevsel dönüşümün ana hatlarını ortaya koymaktır. Bilindiği üzere Libya Kuzey Afrika'da geçiş bölgesinde yer alan önemli bir ülkedir. Gerek etnik yapısı, gerekse de jeopolitik konumu Libya'yı her zaman etkilemiş ve dünyanın gündeminde tutmayı başarmıştır. Uzunca bir süre çeşitli güçlerin egemenliğinde kalan Libya, 20. Yüzyılın ortalarında bağımsızlığına kavuşmuş, buna karşın modern devletin temelleri daha atılmadan Kaddafi devrimiyle tanışmıştır. Yaklaşık kırk yıl Kaddafi rejimiyle yönetilen Libya, siyasi istikrarını kendine özgü devlet anlayışıyla kurmaya çalışmıştır. Ancak Arap Baharı Kaddafi rejimin aslında sağlam temelleri olmadığını ve Libya toplumuna aradığı refahı getiremediğini ortaya koymuştur. Nitekim 2010 yılının sonunda başlayan Arap Baharından ilk etkilenen ülkelerden biri olan Libya, Kaddafi rejiminin yıkılmasıyla yeni bir iç savaş ve istikrarsızlık içine girmiştir. Yaşanan siyasi çalkantılar halen devam ederken Libya günümüzde yeni bir devlet ve siyaset anlayışıyla kendisine yeni bir istikrar arayışına girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Libya, Muammer Kaddafi, Devrim, Arap Baharı

REVOLUTION, CHAOS AND SEEKING STABILITY OF LIBYA: HISTORICAL AND STRUCTURAL ANALYSIS

ABSTRACT

The aim of this article is to clarify the headlines of the structural and functional transformation arisen from the coup d'états and, military interventions and political turmoils suffered by Libya during the history. As known, Libya is very crucial country which was located in Northern Africa as a transitional region. Both its ethnic structure and its geopolitical positioning always shaped Libya and come it into hot agenda

of the world. Libya which was under the subjection of the various powers for a long time gained its independence at the middle of the 20th century and confronted with the Gaddafi revolution before establishing the fundamental principles of the modern state. As a country under the Gaddafi regime more than 40 years attempted to create its own stability with the sui generis administration. Nevertheless, the Arab Spring demonstrated that Gaddafi regime deprived of having strong and coherent ties and away from providing the welfare which the Libya community desired. As a matter of fact, Libya was one of the first countries negatively influenced by the Arab Spring emerged at the end of 2010 entered into a civilian war and permanent instability as a result of collapsing the existing Gaddafi regime. Nowadays Libya seeks to provide a new kind of stability with a new comprehension of state and politics while keeping the suffered political turmoil still alive.

Keywords: Libya, Muammer al-Gaddafi, Arab Spring, Revolutions

GENEL HATLARIYLA LİBYA'NIN TARİHİ

Kuzey Afrika coğrafyasının tam da merkezinde sayılabilecek bir ülke olan Libya, adını Antik Mısırlıların bölgenin yerlisi olan ve bugün "Berberi" olarak tanınan *Lebu* sözcüğünden almaktadır. Antik Mısır'ın bu tanımı zaman içinde önce Yunan sonra da Roma tarafından da kullanılmış, günümüze kadar Libya olarak gelmiştir. Doğu batı yönünde geçiş coğrafyası olması ve Akdeniz'e kıyısı bulunması nedeniyle Libya, dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Önce Fenikeliler, Kartacalılar, Büyük İskender İmparatorluğu, Romalılar, Bizans ve en sonda da 1553 yılında Osmanlılar bölgeye hâkim olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği bölgenin en uzun süren huzur ve istikrar dönemlerinden birisidir. Bölgenin etnik yapısı ve dinamiklerini fark eden Osmanlılar, 1611 yılında Libya coğrafyasına özgü ilk yönetim biçimi olan *Dayılık Sistemini* kurdular. Bu sistem esasen Cezayir'de ortaya çıkan daha sonra bütün Mısır hariç Kuzey Afrika coğrafyasında uygulanan ve bir takım zorunluluklardan doğan bir yönetim biçimiydi. 1830 yılına kadar toplam 29 dayı bölgenin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Dayılar yerel, sivil, askeri ve dini liderlerin oluşturduğu bir meclis tarafından seçilen bir kişiye verilen unvandı. Seçilen bir dayı bölgenin en üst yöneticisi olmakla birlikte, vergi koyabilme, toplayabilme, yerel aşiretler arasındaki sorunları çözebilme ve adalet dağıtabilme gibi yetkilere sahipti (Hizmetli,1991:2-4). Dayılar yetkilerini tek başlarına kullanmayıp genellikle "*hocatu'l havl*" adlı bir divan eliyle yönetmişlerdir (Toprak,2012:228). Dayılık için özel bir ehliyet veya liyakat şartı aranmamıştır. Dayı olabilmenin tek şartıysa bölgedeki yeniçerilerin desteğini almaktı. Dayılık sistemi 19. yüzyıl boyunca Libya ve çevresinin temel yönetim biçimi olmuştur. Zaman içinde imparatorluğun zayıflamasını fırsat gören dayılar, bölgelerinde yetkilerini aşarak diğer devletlerle antlaşmalar bile yaptılar ve özellikle ABD ile kendi adlarına mücadele ettiler. Birinci ve İkinci Berberi Savaşları sonunda Osmanlılar, 1835 yılında Libya'daki kontrolü yeniden sağlayarak bölgeyi kendilerine bağladılar. Ne

var ki Osmanlı egemenliğinin bu ikinci dönemi ilki kadar kalıcı olamamış, 1911 yılında bölge bu kez İtalyan işgaline konu edilmiştir.

İtalyanların Libya üzerindeki niyetleri esasen kıtanın sömürgeleştirilmeye başladığı 19. Yüzyıla kadar inmektedir. Sömürgecilik faaliyetlerine geç başlayan İtalyanlar, 1869 yılından itibaren Akdeniz'i Antik Roma'nın *Mare Nostrum*'u (iç denizi) olarak tanımlamaktaydılar. İşte Libya bu niyetin bir sonucu olarak İtalya'nın doğal yayılma alanı olarak değerlendirilmiştir (Ceviz,2011:83). İtalya Libya üzerindeki işgalci emellerini ilk kez 1878 Berlin Konferansı'nda dile getirmişti. Fransa'nın Cezayir'i işgaline tepki olarak önce Tunus'u ele geçirmeye çalışan İtalyanlar, başarılı olamayınca Libya'ya yöneldiler. Nitekim 1911 yılında bölgeye 80 bin asker çıkararak Libya'yı işgale başladılar. Osmanlı hükümetinin bu dönemde bölgeye asker götürme ihtimali bulunmamaktaydı. Bu nedenle Bab-ı Ali, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Bey gibi gönüllü subayları bölgeye göndererek, yerel direniş taburlarıyla işgale engel olmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın bu hamlesi bazı bölgelerde önemli başarılar getirse de işgalin bütününde açık bir mağlubiyet yaşanmıştır. Trablusgarp Savaşının yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Uşi Antlaşması imzalandı. Her ne kadar antlaşma sonucunda bölge Osmanlı toprakları olarak teyit edilse de fiilen İtalyanlara bırakılmıştır (Orhan,2010:90-93. Osmanlı egemenliğinin fiilen ortadan kalkması üzerine İtalyanlar kısa zamanda bütün Libya coğrafyasını işgal ederek büyük bir zulüm ve baskı yönetimi kurdular. Yerli halkı ikinci sınıf bir tebaa olarak sınıflayan İtalyanlar, bölge halkının birinci sınıf vatandaş olabilmesi için İslam hukukunun özellikle miras ve evlenme hükümlerini red etmesini şart koşmuştu (Ceviz,2010:85). İlaveten bölgedeki tekke ve zaviyeleri de kapatıp kutsal sayılan bütün değerlere türlü hakaret eden İtalyanlar, kısa zamanda Osmanlı dönemindeki huzuru kökünden yok etmeyi başarmıştı.

İtalyan işgali Libya'nın Antik Roma'dan bu yana ikinci defa Batı egemenliğine girmesi anlamına geliyordu. Ayrıca bu işgal bölgede günümüze kadar gelen sorunların da temelini atmıştır. Buna mukabil İtalyanların işgali sürecinde bölgede izledikleri baskı ve zulüm politikaları güçlü bir direnişin de temellerini atmıştı. Libya direnişi bölgede yüzlerce yıldır egemen bir Sünni doktrin olan Senusilik¹ ve Ömer Muhtar'ın liderliği

¹Senusilik tarikatı, Hz. Hasan sülalesinden Seyyid Muhammed bin Ali es-Senusi tarafından kurulmuştur. 1787 yılında doğan es-Senusi, Hristiyanların İslam topraklarına yaptığı tecavüzlerin bütün Müslüman aleminin birleşerek durdurulabileceğine inanıyordu. Bu bağlamda bölgede yer alan bütün etnik yapıların ve aşiretlerin kardeşliği üzerinden bir söylem geliştirmiştir. 1841 yılında ilk zaviyesini Bingazi'de kuran Senusi, öğretilerini kısa zamanda Mısır, Sudan, Cezayir, Senegal ve Gambiya'ya kadar yaymayı başarmıştır. Afrika'nın iç bölgelerine kadar İslamı yaymayı başaran Senusiler, Fransız ve İngiliz sömürgeciliğine karşı oldukça başarılı mücadeleler vermiştir. Üçüncü tarikat şeyhi olan Seyyid Ahmed es-Şerif Senusi zamanında Fransızlarla mücadelenin dozunu azaltmakla birlikte İtalyan işgaline karşı askeri, siyasi ve kültürel mücadeleler verdiler. 1915 yılında Almanlarla ittifak kuran Senusiler, İtalyanları kıyı şeritlerinde tutmayı başardılar. Özellikle İdris es-Senusi döneminde mücadelelerini artıran Senusiler, 1920'de Libya'nın bağımsızlığını kazanmasına yardımcı oldular. Ne var ki Ömer Muhtar'ın yapılacak olan barış

üzerinden yürütülmüştür. Senusilerle yapılan başarısız barış denemesinin ardından İtalyan işgali, Faşist Mussolini döneminde daha da acımasızlaştı. Özellikle 1923 yılında bölgede yayılmaya başlayan Faşist İtalyan orduları, uzun uğraşlar sonucunda Trablusgarp'a girmeyi başardılar. Direnişin simgesi olan Ömer Muhtar'ın 1931 yılında idam edilmesine kadar şiddetli savaşlar yaşandı. Ömer Muhtar'ın ölümünden sonra Libya direnişini adım adım kıran İtalyanlar, 1935 yılından itibaren bölgeyi hızla İtalyanlaştırma sürecine girdiler. Özellikle Habeşistan seferinde Libyalı birlikleri kullandılar. Habeşistan'ın İtalyan nüfuzuna girmesinden sonra 1939'da Libya halkına *Özel İtalyan Vatandaşlığı* uygulaması başlamıştır (Ceviz,2010:85). Diğer uyruklar arasında imtiyazlı bir hak olan Özel İtalyan Vatandaşlığı bazı şartlara bağlıydı. Örneğin erkek olmak, en az üç yıllık eğitim almak, 21 yaşını doldurmuş bulunmak, İtalyancayı bilmek, herhangi bir suçtan hüküm giymemek bu şartlardan bazılarıydı (Busotti,2016:162). Vatandaşlık hakkını elde eden Libyalılar, silah taşıyabilme, Kara Gömlek kıtalarına girebilme, bölge halkının yoğun olarak oturduğu yörelerde yerel idareci olabilme, faşist sendikalara üye olabilme gibi imtiyazlara sahiptiler. Yine de bu imtiyazlar, eşit İtalyan vatandaşlığından farklı olarak ikinci sınıf bir tabiiyetti. Ancak Habeşistan ve diğer uyruklarla kıyaslandığında da önemli bir ayrıcalıktı. İkinci Dünya Savaşı boyunca 16-60 yaş arası bütün erkeklerin zorunlu olarak askere alındığı Libya'da böyle bir ayrıcalığa sahip olmak, İtalya'nın Afrika birliklerinde komuta etmek gibi bir avantajlar sağlamaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı yılları İtalyanların yoğun bir şekilde bölgeyi asimile politikalarıyla geçmiştir. Bu amaçla İtalyan kültürünün benimsetilmesi için bölgede okullar açılmış, ancak kısa ve yarım bir eğitim programı uygulanarak öğrenciler mezun edilmiştir. İlaveten Libyalılara alt seviyede memurluklar verilmekle birlikte doktor, mühendis gibi daha iyi mesleklere sahip olmalarına izin verilmemiştir (Ceviz,2010:85). İtalyanlar bölgede özel iskan politikaları da uygulamıştır. Bölge topraklarının tarıma uygun olan ve stratejik açıdan önemli bulunan coğrafyalarına anavatandan getirilen İtalyanlar yerleştirilmiş, yerli halk daha verimsiz alanlarda yaşamaya mahkûm edilmiştir. Bu politikalar neticesinde 1940 yılına kadar yaklaşık yüz bin İtalyan bölgeye yerleştirilmiştir. İtalya'nın Libya politikaları 1943'ten sonra tersine dönmeye başlamıştır.

İtalya'nın savaş dışı kalmasıyla bölge İngiliz ve Fransızların nüfuz alanına girmiştir. Bu durum aynı zamanda Libya'da bağımsızlık hareketlerini tekrar gündeme getirmekteydi. Seyyid İdris es-Senusi İngilizler ve Fransızlarla anlaşarak Bingazi'de Libya'nın bağımsızlığını ilan etti. Savaş boyunca İngilizlerle işbirliği yapan Senusi iktidarı, bu arada anayasa hazırlıklarını da yürütmüş, nihayet 7 Ekim 1951 tarihinde anayasa tamamlanınca İdris es-

antlaşmasına karşı çıkması yüzünden bunu gerçekleştiremediler. Ömer Muhtar 1931 yılında İtalyanlar tarafından idam edilinceye kadar ülkenin bağımsızlık önderi olarak görüldü. Senusilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Turan ve Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçinde Senusilik: Türk Senusi ve Türkiye Libya İlişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı:19, Güz 2011, (190-216)

Senusi Birleşik Libya Krallığı'nın başına geçmiştir. Bağımsızlığı 27 Kasım 1951'de BM tarafından da onaylanan Libya Kuzey Afrika'nın modern dönemde ilk bağımsız devleti olma sıfatını da taşıyordu. Libya 1959'da zengin petrol yataklarına sahip olduğu anlaşılınca kadar son derece fakir bir ülkedir. Trablusgarp, Sireneyka ve Fizan bölgelerinin birleşmesinden meydana gelen ülke, aşiretlerin işbirliğine dayanan federatif bir monarşi olarak anılmıştır. Ülkenin en büyük iki kenti olan Bingazi ve Trablus sırayla başkentlik yapıyor, geri kalan bölgelerde halkın önemli bir çoğunluğu göçebe veya yarı göçebe bir yaşam sürüyordu. Anayasaya göre kraliyet Senusi hanedanlığı içinde babadan oğula geçen bir silsileyle sürdürülecekti (1951 Anayasası md.44). Anayasal bir monarşi olan Libya Krallığı'nda Yasama, Senato ve Temsilciler Meclisi'nden meydana gelen düalist bir parlamento tarafından yürütülmekteydi. Oldukça geniş yetkilere sahip olan Parlamento, veliahtın bulunmaması durumunda yeni bir kral seçme hakkını da elinde bulunduruyordu. Senato toplam 24 üyeden meydana gelen, üyeleri doğrudan Kral tarafından atanan ve sekiz yıl görev yapan bir organdı. Temsilciler Meclisi ise dört yıllığına görev yapacak ve üye sayısı yirmi bin seçmene bir temsilci düşecek şekilde belirlenecekti (1951 Anayasası md.96,97, 100-107 arası). Her iki parlamentonun görev ve sorumlulukları açıkça belirlenmişti. Yasamanın asıl ve icracı kanadı olan Temsilciler Meclisi, Senato ile beraber Yasama faaliyetlerini yürütecekti.

Anayasa Yürütmeyi erkini de çok kesin biçimde belirlemişti. Başbakan ve Bakanlar Kurulundan meydana gelen Yürütme erkinin başının Kral olması hükme bağlanmıştı (1951 Anayasası md.78). Aynı hüküm içinde Kral başbakanı Meclis üyeleri arasından atayacak, Bakanlar ise Başbakan tarafından belirlenip Kral'ın onayından sonra görevlerine başlayacaktı. Anayasa Kraliyet üyelerinin bakan veya başbakan olmasını açıkça yasaklamış, aynı yasağı Libya vatandaşı olmayanlar için de geçerli kılmıştır (1951 Anayasası, md.82-87). 1951 Anayasası ülkeye bağımsız bir Yargı sistemini de öngörmüştür. Anayasanın 141-149. Maddeleri arasında düzenlenen Yargı Erki, hukuk eğitimi almış ve liyakate göre belirlenmiş hâkim ve savcılardan meydana gelecekti. Anayasa'ya göre ülkenin resmi dili Arapça (md.186) olarak belirlenmişti. Yine Müslüman olmayan Libya vatandaşları anayasal garanti altına alınmış (md.192), nüfusu oluşturan aşiretlere doğrudan vurgu yapılmaksızın yerel yönetimler kurularak bu aşiretlerin yaşadığı bölgeler güvence altına alınmıştı. Pek çok yönden 1951 Anayasası sömürge sonrası Libya için son derece modern ve çağdaş sayılabilecek bir düzenlemeydi.

Ancak ülke içinde yokluk ve fakirlik her şekliyle kendisini gösteriyordu ve bundan dolayı doğrudan dış yardımlar almak zorundaydı. Nitekim bu durumdan faydalanan İngilizler 1953 yılında deniz ve hava üssü karşılığında yardım teklifinde bulundular. Bundan yaklaşık bir yıl sonra yani 1954 yılında da ABD liman imtiyazları karşılığında gıda ve teknik malzeme yardımı yapmaya söz vermiştir. Bu yıllarda ülke ekonomisi ancak bu yardımlar

sayesinde ayakta kalabilmiştir. Üstelik Libya dış politikasını da İngiliz ve Amerikan yardımları doğrultusunda şekillendirebilmiştir.

1950'li yıllar aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerin de başladığı bir dönem özelliğindedir. Bu bağlamda Libya Savunma Bakanı 1953 yılında Türkiye'yi ziyaret etmişti aynı yıl Trablus'ta Türkiye'nin Libya Büyükelçiliği açılmıştır. 29 Ekim törenlerinde ülkenin bütün üst düzey yetkilileri büyükelçilikte verilen resepsiyona katılmış, kentin önemli caddelerine Ankara, İstanbul, Atatürk ve Fatih Sultan Mehmet isimleri verilmiştir (Ceviz,2010:87). İlişkilerin gelişme seyri içinde aynı dönemde Libya hükümeti Türkiye'deki harp okullarına aralarında Albay Muammer Kaddafi'nin de bulunduğu 25 öğrenci yollamış, 1956'da Kral Senusi Türkiye'yi ziyaret etmiş, karşılığında 1957'de Başbakan Menderes, 1958'de de Cumhurbaşkanı Bayar Libya'ya gitmiştir. Libya'nın bu dönemde yoğun olarak ilişki kurduğu bir başka ülkeyse Mısır'dır. Her ne kadar her iki hükümet arasındaki resmi ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiş olsa da Cemal Abdülnasır yönetimindeki Mısır, özellikle Arap sosyalizmi ve milliyetçiliği bağlamında Libya toplumunu derinden etkilemiştir.

Libya'nın müzmin fakirliği 1959 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Zelten Dağı eteklerinde bulunan zengin petrol yatakları söz konusu geri kalmışlığın ortadan kaldırılmasında önemli fırsatlar sağlayacaktı. Ancak ülkedeki zengin petrol yataklarının varlığı ülkeye kısmen zenginlik getirse de toplum nezdinde beklenen huzuru sağlamaktan uzak kalmıştır. Filistin sorunun uluslararası bir kriz haline dönüşmesi, yükselen Arap milliyetçiliği ve bunun yükselen sosyalist hareketlerle birleşmesi, Kral Senusi ve hükümetine karşı yolsuzluk suçlamalarına sebep olmuş, toplumun özellikle de askerinin içinde ciddi huzursuzluklara yol açmıştır. Her ne kadar Libya zengin petrol kaynaklarına sahip olsa da çıkarılması için ülkenin alt yapı ve kaynakları neredeyse hiç bulunmamaktaydı. Bu durum beklenenin aksine Batıya olan bağımlılığı artırmıştı. Muhalefetin yükselen sesine Libya hükümetinin tepkisi ise hayli sert olmuştur. Siyasi partiler kapatılmış, hükümet ve krala karşı her türlü eleştiri açıkça yasaklanmıştır. Kral İdris'in ilerleyen zaman içinde petrol üretimini doğrudan tekeline alması ise huzursuzluk ve muhalefetin ana kaynağını oluşturmuştur.

Hür Subaylar Hareketi ve Kaddafi Devrimi: Libya Arap Cemahiriyyesi'nin Kuruluşu

Altmışlı yıllara damgasını vuran ülke içi muhalif hareketler, özellikle ordu içinde güçlüydü. Daha 1963 yılında Libya ordusu içinde henüz üsteğmen rütbesinde olan Muammer Kaddafi ve üç arkadaşı 1952 Mısır Hür Subaylar Hareketinden etkilenecek aynı adla gizli bir teşkilat kurdular (Çıldır,2016:54). Yaklaşık altı yıl boyunca süren bu örgütlenme 1969'a geldiğinde meyvelerini vermişti. Aynı yılın 1 Eylül tarihinde Devrim Komuta Konseyi adını verdikleri bu oluşum "*Kudüs Operasyonu*" adıyla kansız, hızlı ve kesin sonuç alıcı bir darbe gerçekleştirdi (Bearman,1986:52). Kral Senusi'nin Türkiye'de olmasını fırsat bilen darbeci subaylar, ülkenin

yönetimine el koyduklarını açıkladılar. Darbenin asıl lideri olan Muammer Kaddafi ise aynı yıl yüzbaşılıktan Albaylığa terfi ettirilerek silahlı kuvvetlerin başına getirildi. Muammer Kaddafi çocukluğundan beri Cemal Abdülnasır ve söylemi Arap sosyalizminden derinden etkilenmişti (Bearman,1986:52). Antikapitalist, antiemperyalist ve anti semitist görüşlere dayalı Nasır ideolojisi, sosyalizmin özgün bir versiyonu olan Arap sosyalizmi gibi iddialı bir söyleme sahipti. Nasır'ın ideolojisini kendisine ilke edinen Kaddafi, devrim konseyinin sözcüsü olarak ülkedeki monarşi rejiminin kaldırıldığını, yerine "*Libya Büyük Sosyalist Arap Cumhuriyeti (al-ġamāhīriyyat al-'Arabiyyat al-Lībiyyat aš-Ša'biyyat al-Iştirākiyyat)*"nin kurulduğunu ilan etti. Darbenin kansız olması nedeniyle yaşanan devrime başta Beyaz Devrim adı verilse de daha sonra 1 Eylül Devrimi olarak tanımlandı. Kaddafi önderliğindeki 1 Eylül Darbesi'nin ideolojisi ise *özgürlük, sosyalizm ve birlik* olarak özetlenecekti (Bearman,1986:55-57).

Devrimi takip eden günlerde Kaddafi'nin içinde bulunduğu darbeci grup 12 kişilik *Devrim Komuta Konseyi*'ni kurdular (Blunddy ve Lycett,1987:63)². Konseyin başına ise artık albay rütbesine yükseltilmiş olan Kaddafi getirildi. Kaddafi böylece hem devrim konseyinin hem de silahlı kuvvetlerin kontrolünü eline almış ve Libya iktidarının fiilen başına geçmiş oluyordu. Kaddafi'nin hemen altındaysa Mahmud Süleyman el-Magribi'nin Başbakanlığındaki hükümet bulunuyordu (Blunddy ve Lycett,1987:63). Teorik olarak Devrim Komuta Konseyi eşit üyelerden oluşan ve her üyenin oy birliğiyle karar aldığı bir organ olma özelliğini taşısa da pratikte Kaddafi'nin düşünceleri ön plandaydı. Bu nedenle kendisine "*Kardeş Lider*" unvanı verilmiştir (Totman ve Hardy, 2015:2). Kaddafi devrim sürecinde o kadar öne çıkmıştı ki, Libya kamuoyu Konseyin diğer üyelerinin isimlerini devrimden birkaç ay sonra, yani 10 Ocak 1970'te çıkarılan resmi gazeteden öğreneceklerdi. Darbeden sonraki üç ay boyunca kamuoyu Kaddafi'yi tanımış ve lider olarak benimsemişti. Nitelik olarak Kaddafi dâhil Konseyin bütün üyeleri, kırsal kesimden gelen çiftçi veya daha alt tabakaya ait kesimlerin çocuklarıydı. Bu yönüyle Konsey, Libya tarihinde ilk kez halk tabakalarının katıldığı bir örgütlenme özelliğindedi.

Kaddafi ve başını çektiği askeri konsey iktidara gelir gelmez ilk işi devletin başkentini Bingazi'den Trablusgarp'a taşımak olmuştu (Baerman,1986:71). Ardından İtalyanlar başta olmak üzere ülkedeki yabancılara ait tüm araziler kamulaştırıldı. Faşizm döneminde ülkeye yerleşmiş olan İtalyanlar ülkelerine geri gönderildiler. Aynı uygulamadan Kral Senusi ve ailesi de nasibini almıştır. Hanedanın bütün üyeleri ülkeden sınır dışı edildi. Monarşi döneminde yaratılan üst düzey kamu görevlileri, burjuva ve tüccar sınıfı da

²Konsey üyelerinin yedisi binbaşı beşi de yüzbaşı rütbesindeydi. Binbaşı rütbesindeki subaylar Abdüsselam Jalloud, Beşir el-Saghir, Mukhtar Abdullah al-Gerwy, Khuwaldi el-Hamidi, Muhammed Nejm, Avad Ali Hamza, Abu Bakr Yunis Jabr; yüzbaşılar ise Abdul Moniem al-Taher el-Huny, Mustafa el-Kharouby, Omar Abdullah al Meheishy ve Muammar al-Quarrif (Kaddafi). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. David Blunddy ve Andrew Lycett, "Qaddafi and Libyan Revolution", Little Brown Co. 1987, USA, ss.63

benzer akıbeti yaşadılar. Kurduğu Halk Mahkemeleriyle ülkenin ileri gelen bütün seçkinlerini yargı önüne çıkaran Kaddafi, bunların mallarına da el koymayı ihmal etmedi (Olivieri,2011:15-17).

Eski rejimle olan hesaplaşmasının ardından Kaddafi, köklü bir reform sürecine girmiştir (Totman ve Hardy,2015:2). Eğitimden sağlığa kadar hemen her türlü alanda köklü değişikliklere giden Libya'nın karizmatik yeni lideri, özellikle kadınlara tanıdığı haklar bakımından emsallerinin çok ötesinde bir anlama sahiptir. Nitekim 1970 yılında cinsiyet eşitliğini getiren Kaddafi, kadınların sosyal durumlarında önemli iyileştirmeler yapmıştır. Kadınlara evlilik öncesi rızasının alınması, on altı yaş altı kız çocuklarının evlendirilmesi yasağı, kadın örgütlerinin geliştirilmesi ve fırsat eşitliği gibi alanlarda önemli kararlar alındı. Ülkedeki köklü değişim kısa zamanda kendisini göstermiştir. Petrol ihracatının da yardımıyla fakirlik ve az gelişmişlik süreciyle başarılı bir mücadele içine giren yeni rejim 1970'ten 1974 yılına kadar ülkenin gelirlerini 3.8 milyar dolardan 13.7 milyar dolara çıkarmayı başarmış (Totman ve Hardy,2015:1), kişi başına düşen milli geliri de 11 bin dolara yükseltebilmiştir (Okaneme,2015:33-34). Sosyal ve ekonomik reformlar toplumu hızla dönüştürürken, milli kültür, dini inanç ve gelenekler de korunmaya çalışılmıştır (Baerman,1986:72-75). Şeriat kuralları çerçevesi içinde reformları yapmayı amaçlayan Kaddafi rejimi alkolü yasaklamış, gece kulüplerini kapatmış, geleneksel kıyafetler teşvik edilmiş ve Arapça resmi dil olarak kabul edilmiştir.

Yetmişli yıllar diğer taraftan Kaddafi'nin düşünce dünyasının da şekillendiği ve yeni bir ideolojik sistem içine evrildiği bir dönem olma özelliğini taşımaktadır (Olivieri,2011:10-11). Bu ideolojinin ilkelerini oluşturan "*Yeşil Kitap*" bölümler halinde yayımlanmaya başlanmıştır. İlk bölümü Ocak 1976'da basılan Yeşil Kitap'ın bu bölümü *Demokrasi: Sorunun Çözümü, Halk Otoritesi* başlığını taşımaktadır (Kaddafi, 1980:1-36). Kitabın bu ilk bölümünde Kaddafi, iktidar kavramını ele almıştır. Halk iktidarını en eski yönetim biçimi olarak gören Kaddafi, modern temsili ve parlamenter demokrasi modeline ağır bir eleştiri yönelterek, gerçek bir halk iktidarının ancak Libya devrimiyle gerçekleştirilebilen bir durum olarak tanımlanmıştır(Kaddafi, 1980:3). Günümüz modern demokrasilerinin olmazsa olmaz bir parçası olan parlamentoların sahtekârlık ve diktatörlük olarak tanımlandığı bu bölümde iktidarın vekâletle yönetilemeyeceği, çok partili sistemin demokrasinin en zayıf biçimi olduğu, %51'lik bir çoğunluğun toplumsal sorunları çözmekten uzak kaldığı iddiası mevcuttur. İktidara gelen parlamenterlerin halktan uzaklaştığını ve sınıfsal olarak toplumun bölünmesinde ciddi bir katkısı olduğunu ileri süren Kaddafi, anayasa konusuna da değinmiş, gerçek anayasanın toplumun gelenekleri veya dini olduğunu ileri sürmüştür (Kaddafi, 1980:7). Kaddafi'ye göre gerçek bir halk iktidarı parlamentoyla kurulamaz. Gerçek iktidar halk kongresiyle mümkündür(Kaddafi,1980:18-20). Halk kongresine ulaşabilmenin yoluyla halk komisyonlardır. Bu tarz bir yönetim için öncelikle toplum halk kongresi tarafından yerel halk komisyonlarına ayrılmalı, komisyonlar da yine kendi

içinde yeterli sayıda kurulacak komitelerden meydana getirilmelidir (Kaddafi,1980:21-22). Özetle bu komiteler, cinsiyet, meslek, mezhep veya etnik yapıya göre çeşitlilik gösterebilmelidir. Komitelerde alınan kararlar silsile halinde yılda bir defa toplanacak olan halk kongresine iletilir ve böylece halk iktidarı kendiliğinden sağlanmış olur.

Yeşil Kitap'ın ikinci bölümü 1977 Kasım ayında yayınlamıştır. Bu bölümde ekonomi konusuna değinen Kaddafi, evrensel iktisadın temeli olarak sosyalizmi işaret ederek, konuya ilk önce mülkiyet konusundan başlamıştır(Kaddafi,1980:38). Ücretli olmayı modernizmin köleliği olarak tanımlayan Kaddafi, temel ihtiyaçları(Kaddafi,1980:45-48)³ belirleyerek, bu ihtiyaçların giderilmesi için her üretim kesimine özgü örneklerle desteklenmiş adil bir ortaklık modeli önermiştir.

Nihayet üçüncü bölüm ise Haziran 1979'te tamamlanmış olup, "*Evrensel Üçüncü Teorinin Toplumsal Modeli*" başlığını taşımaktadır. Kaddafi bu başlık altında sosyal etken kavramına değinmiş ve kavramı millet, millilik ve toplumsal kültür gibi unsurlarla desteklemiştir. Kaddafi'nin üçüncü bölümde ifade ettiği bu kavramlar aile, kabile, millet, kadın, azınlıklar, Afrika kökenlilik (Zenciler), eğitim, güzel sanatlar ve spor gibi alt başlıklar içinde ele alınmıştır. Kaddafi'ye göre Aile bireyin önündedir ve devletten daha önemli bir yapıdır (Kaddafi,1980:65). Bu yönüyle aileler siyasi değil sosyal yapılardır. Devlet ise ailelerin karşısında olan, katkısı bulunmayan askeri bir düzendir. İnsanlığın tarihi devlet denen düzenin kurulmasını ve ailelerin yok olmasına neden olmuştur. Aşiret ise ailelerin birleşmesinden meydana gelen bir yapıdır(Kaddafi,1980:67-68). Milleti oluşturan unsur kabiledir. Kabilenin yararlarından uzun uzun söz edildiği eserde millet unsuru, milli bir devletin kurulmasında önemli bir kavram olarak kendisini gösterir. Millet ise bir mensubiyet ve kader birliğinden doğar(Kaddafi,1980:71). Kader birliği kabilelerin ve ailelerin din ve diğer sosyal unsurlardan beslenir. Tarih boyunca devlet türlerinden de söz edilen üçüncü bölümde önemli olanın sosyal bütünlükten (yani aile ve kabilelerden) meydana gelmesi, belirli bir din ve kültür etrafında toplanması olarak tanımlanmıştır. Yeşil Kitabın üçüncü bölümünde kadın konusuna da önemli bir yer vermiştir. Aileyi, kabileyi, milleti ve nihayetinde devleti kadın ve erkek birlikteliğinden meydana geldiğini ileri süren Kaddafi, kadını doğurganlıkla özdeşleştirmiştir(Kaddafi,1980:76). Bu nedenle kadının doğurganlığını önleyen her türlü müdahaleye karşı çıkılmalı, en temel görevinin çocuk doğurup onu yetiştirmek olduğu unutulmaksızın her türlü konfor ve yardımın yapılması gerekmektedir(Kaddafi,1980:79). Üçüncü Dünya Teorilerinin sosyal boyutu içinde yer alan azınlık kavramı ise iki türden meydana gelmektedir(Kaddafi,1980:86). Bunlardan ilki millete mensup ve sosyal çevresi o millet tarafından çizilen azınlıktır. İkincisi de bir millete mensup olmayan azınlıktır. Bu tip azınlıkların sosyal çevresi kendisi

³ Modern insanın temel ihtiyaçları şunlardır; gündelik hayatta lazım olan her türlü ihtiyaç malı, mesken, aylık para, binek ve toprak.

tarafından çizilmektedir. Kaddafi'ye göre türü ne olursa olsun azınlıklara siyasal çerçeveden bakmak, sorunu çözmez, aksine derinleştirir. Azınlıklara siyasal çerçevede bakmak, diktatörlük ve zulüm getirir. Azınlıkların sorunu halkın kendi gelenekleri ve yaşam alışkanlıklar içinde kendiliğinden çözülebilir. Azınlıklar konusuna paralel olarak Kaddafi Afrikalı siyahlardan da söz etmiştir. Özellikle dış politikada ki tercihlerinden yola çıkılarak ele alınan Afrikalı siyahlar (ya da zenciler), yüzlerce Avrupalı beyaz adam tarafından acımasızca sömürülmüş ve geri bırakılmıştır(Kaddafi,1980:87). Ancak her şeye rağmen Afrikalıların sırası gelmiştir ve dünyaya egemen olacak yeni ırk kuşkusuz siyah ırktır. Afrikalı siyahların dünyaya egemen olma yetkinlikleriye nüfusları sayesinde. Diğer ırklar doğum kontrolü yaptıkları için sayıca azalmakta, buna karşın siyah ırk hızla çoğalmaktadır. Siyah ırkın bu yeteneği kendisine ciddi bir avantaj kazandırmaktadır(Kaddafi,1980:87). Kaddafi'nin ileri sürdüğü üçüncü dünya teorisinin son kısımlarıysa eğitim, güzel sanatlar ve spor konularına ayrılmıştır. Devrimden önceki dönemlerde bilerek geri bırakılan Libya halkının makus talihini yenecek en önemli unsur kuşkusuz eğitimidir(Kaddafi,1980:88-89). Resmi ideolojiye dayalı, modern eğitimi baskıcı ve yönlendirici bulan Kaddafi, eğitimin evrensel kültür devrimiyle özgür bırakılarak verilmesini önermiştir. Bu amaçla bireyler hangi eğitimi almak istiyorsa onu almalı, kendi dilinde ve dinini de öğrenebilmelidir. Benzer yaklaşım güzel sanatlar ve spor konularında da geçerlidir. Güzel sanatların milli bir karakterde geliştirilmesi, toplumun değerlerini yansıtması elzemdir(Kaddafi,1980:89-90). Spor ise bireysel ve toplu olmak üzere iki kategoriye ayrılır(Kaddafi,1980:92). Hangi kategoride yer alırsa alsın spor, devletin vatandaşı için desteklemesi gerektiği önemli bir alandır. Özellikle toplu sporlarda milli oyunlar önemli bir yer tutmalıdır. Milli birlikteliğin oluşmasında spor yakınlaştırıcı bir unsurdur. Başta binicilik olmak üzere yerli ve milli sporlar teşvik edilmeli, halkın spora ilgisi artırılmalıdır. Bedenen ve ruhen sağlıklı bir toplum spor sayesinde sağlanacaktır.

Kaddafi Yeşil Kitap'ta öne sürdüğü ideolojinin ağırlık noktasını Arapça konuşan bütün halkları birleştirmek ve tek bir Arap devleti kurmak gibi söylemler üzerine kurmuştur. O'na göre Arap kültürü yüksek bir kültürdü ve Arapları geri bırakan şey Osmanlı sonrasındaki Batı'nın emperyalist ve sömürgeci yaklaşımlarıydı. Başta Libya olmak üzere Arap dünyasında kurulan monarşileri geri kalmışlığın temel sebebi sayan Kaddafi, kapitalizm ve komünizmi bir paranın iki yüzü olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle dış politikada her iki dünyaya da alternatif üçüncü bir dünya anlayışını öne sürmüştür. Filistin sorununu dış politikanın odağına oturtan Kaddafi, Arap Birliği'nin mutlaka kurulması gereken bir yapı olması gerektiğini savunmuştur (Çıldır,2016:57). Söylemleri içinde Arap sosyalizmi, iki kutuplu dünya içinde en orta yol olarak kabul edilmiştir. İslam dininin sosyalizmle örtüştüğünü iddia eden Kaddafi, Libya sosyalizminin de örnek bir uygulama olabileceğinin altını çizmiştir.

Kaddafi'nin ideolojik kurgusu aynı zamanda pratikleriyle birlikte gelişmiştir. 1970'te Libya'daki Amerikan ve İngiliz üslerini kapatan Kaddafi, yine aynı yıl Afrika'da *İslami davet Cemiyeti (Jam'iyat ad-Da'wa al-Islamiya)*'ni kurarak Hristiyan misyoner gruplarının yayılmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bu hareketi, fakir Afrika ülkeleri üzerindeki nüfuzunu artırmış, bazı Afrika ülkelerini İsrail ile diplomatik ilişkileri kestirecek bir güce kavuşmuştur. Bunlara ilaveten 1973'te petrolü millileştirmiş, yabancı bankalara el koymuş, Mısır, Tunus, Suriye ve Mağrip ülkeleriyle entegrasyon denemeleri yapmıştır. Ancak Kaddafi'nin bu çabalarının başarılı olduğu da söylenemez. Pek çok Arap ülkesi, ülkelerindeki radikal grupların desteklenmesinde Libya'nın çok büyük etkisi olduğunu açıklamışlar, bu nedenle Libya dünya kamuoyunun gözünde huzuru ve istikrarı bozan bir ülke olarak görülmeye başlamıştır (Doğan ve Durgun,2012:72).

İç politikada da benzer yöntemler geliştiren Kaddafi, merkezi otoritesini kalıcı biçimde tesis etmek amacıyla ülkenin temel dinamiklerinden olan aşiretçiliğin de üzerine yürümüştür. Aşiretlerin yüzyıllardır sahip oldukları geleneksel topraklar üzerinden kurulan yerel örgütlenmeyi ortadan kaldırarak merkezden belirlenen bir idari yapılanmaya gitti. Kamu yönetiminde kendisine ve devrime bağlı bürokratlar yetiştirmeyi amaçladı.

Ne var ki reformlar sayesinde ülkenin refahı hızla artarken, Kaddafi'nin otoritesi de giderek sertleşmişti. İç ve dış politikadaki gelişmeler nedeniyle kendisine karşı artan muhalefet ile 25 Ekim 1975'de kendisine karşı darbe girişiminde bile bulundular. Başta Devrim Komuta Konseyi olmak üzere kendisine karşı yükselen muhalif seslere daha fazla kayıtsız kalamayan Kaddafi, 1977'de bir başka darbe yaparak, kendisine muhalif olan sesleri ortadan kaldırmıştı. Darbeyi yapan Konseyi ve hükümeti dağıttığını açıklayan Kaddafi, aynı yıl köklü bir siyasal reform süreci başlatmıştır.

Reformların ilk adımı Yasama sisteminin topyekun değiştirilmesiydi. Bu amaçla önce 2 Mart 1977'de *Halk Egemenliğinin Kurulmasına Dair Deklarasyon* yayımlandı⁴. Toplamda on maddeden meydana gelen deklarasyonun ilk maddesi devletin yeni adını Libya Sosyalist Halk Arap Cemahiriyyesi olarak ilan ediyordu. İkinci maddedeysen Kuran-ı Kerim devletin anayasası olarak kabul edilmişti. Üçüncü madde Kaddafi'nin ileri sürdüğü halkın doğrudan egemenliğinin kurumsallaşmış yapısını ortaya koymuştur. Buna göre kendi içinde belirli bir sıralamaya göre ayrılmış, kompleks bir yasama sistemi kurgulanmıştır. Buna göre iç içe geçmiş bir yasama sistemi öngörülmüştür. Buna göre halk, egemenliğini öncelikle kongreler, komiteler ve sendikalar üzerinden sağlayacaktı. Her yasama birimi kendi toplantı tarihini belirleme ve iç düzenlemelerini yapmakta özgür kılınmıştı. Buna göre Yasamanın ilk basamağında *Yerel Halk Kongreleri (Mu'tamar sha'bi asāsi)* yer almaktaydı (General People's Congress,2017). Doğrudan yerel yönetimler içinde kurulan kongreler, Yasama erkinin

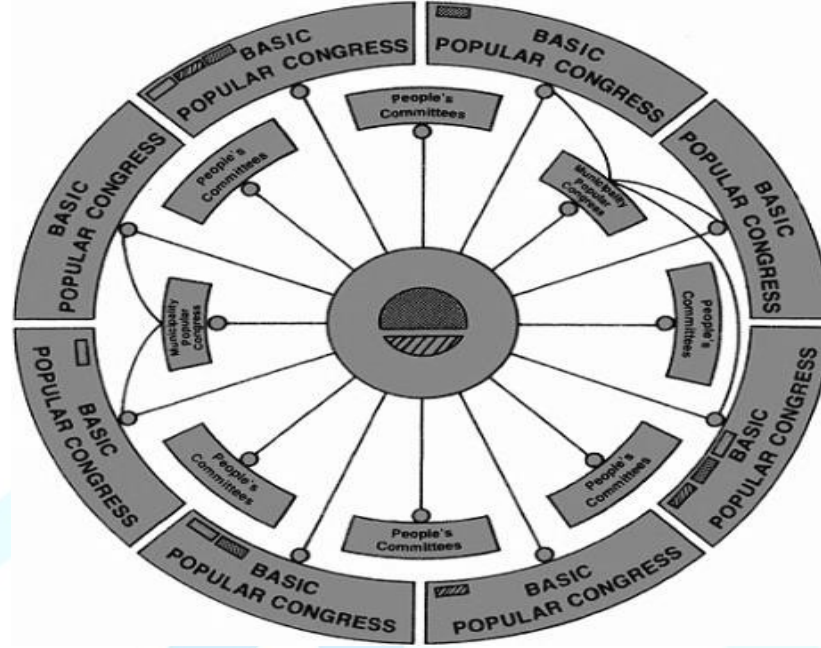
⁴Deklarasyonun İngilizce metni için bkz. <http://algaddafi.org/declaration-on-the-establishment-of-the-authority-of-the-people> (17.12.2017)

hiyerarşik anlamda en altında bulunan birimleri olarak kabul edilmekteydi. Buna mukabil bu kongreler aynı zamanda Yasama faaliyetinin sayıca en fazla, gücü ve etkinlik bakımından da sürekli, dinamik en aktif birimi olarak kabul edilmekteydi (UN,2004: Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya Public Administration Country Profile)⁵. Yasama erkini oluşturan halk kongrelerine 18 yaşından büyük bütün vatandaşların doğrudan ve doğal üye olması esastı. Halk kongrelerinin hemen üstündeyse *Halk Komiteleri (al-lajna ash-sha'bēya al-'āmma)* yer almaktaydı. Halk komiteleri, halk kongreleri tarafından belirlenen üyelere meydana gelmekteydi ve aynı zamanda kongrenin icracı kanadını oluşturmaktaydı. Ayrıca her kongre kendi iradesi doğrultusunda komite heyetini seçebilmekteydi. Kaddafi rejiminin yıkılmasına kadar ülke genelinde yaklaşık 600 komite görev yapmıştır. Halk Komiteleri aynı zamanda Libya Yürütme sisteminin de temelini oluşturmuştur. 600 yerel komitenin kendi içinde belirleyeceği biri Genel Sekreter olmak üzere toplam 20 üyeden meydana gelen *Genel Halk Komitesi (al-lajna ash-sha'bēya al-'āmma)* aynı zamanda Libya yönetim sisteminin en üstteki Yürütme teşkilatını oluşturuyordu (General People's Comitee,2017). Bu komitenin başı olan Genel Sekreteri ise Muammer Kaddafi'ydi. Merkezi Trablus'da olan komite devletin en icracı kanadını oluşturmakla birlikte geçici olarak yasama yapma yetkisini de elinde tutmuştur.

Ülkenin en üst Yasama organıysa 1976'da feshedilen parlamentonun yerine kurulan ve tek organdan meydana gelen (unicameral) *Büyük Halk Kongresi (Mutamar el-Sha'ab al-'Aam)*'ydi (General People's Congress (Libya), 2017). Sisteminin en tepesinde yer alan bu yapının üç yıllığına, 2700 üyeden meydana gelen ve 18 yaşını dolduran Libya vatandaşları tarafından doğrudan halkoyuyla belirlenmesi esas alınmıştı. Ayrıca bu kongrenin yılda bir toplanması esastı. Libya yasama sistemi içinde aynı zamanda sendikaların da yer alması esas tutulmuştur. Sendikaların kurulması ve çalışma esasları özel kanunlarla korunmuştur.

⁵ Libya yerel yönetimleri en alttan en üste doğru üç kademeli bir yapılanmaya sahiptir. En alt kademede Amanah, Baladiyah, Hai, Manallah, Qarya, Sheyahah gibi birimler bulunmaktadır. İkinci kademedeyse Mintaqah, Qaada, Nahiyah, Markaz, Mutamadiyah, Daerah ve Liwa yer alır. En üst kademedeyse Muhafazah, Wilayah, Mintaqah, Mudiriyah, İmarah ve Baladiyah yer alır. Bu yapıların bir kısmı halen varlığını sürdürmekte, bazıları da kaldırılmıştır.

Resim 1: Kaddafi Dönemi Libya Yasama ve Yürütme Sistemi

Kaynak: <https://www.foreignpolicyjournal.com/2013/01/12/gaddafis-libya-was-africas-most-prosperous-democracy/>

Kaddafi Rejiminin Yükselişi ve Devrim İhracı: 1980-1990 Arası

Libya için 1980'li yıllar, Yeşil Kitap'ta ileri sürülen düşünce ve teorilerin uygulama fırsatının bulunduğu dönemlerdir. Kaddafi'nin birey, toplum ve devlet üzerine ortaya koyduğu tezler, iç politikada başarılı bir uygulama safhası bulmuştur. Petrol ihracatına dayalı bir ekonomisi bulunan Libya, buradan elde ettiği gelirlerin yaklaşık %90'ını doğrudan halka aktarmayı başarmıştır. İç savaşın başladığı 2011 yılına kadar düzenli bir şekilde ülkesini büyütmeyi başaran Kaddafi rejimi, devrilmeden önceki 2010 verilerine göre yılda GSYİH'sı ortalama 2,9; Kişi Başına Düşen GSYİH ise 1,4 büyüyen bir ekonomiye sahipti (Libya 2012, African Economic Outlook). İlâveten ülke genelinde yıllık 2,5 enflasyon oranı bulunmaktaydı. Bölge ülkeleri, Afrika Birliği ve Arap Ligi ile son derece yoğun ekonomik ilişkiler kuran Libya, istikrarlı bir büyüme çizgisi izlemekteydi. Ülke ekonomisini 2008'den itibaren dünya ile entegre etme çabalarına başlayan Libya, aynı tarihlerde DTÖ'ne üyelik için reform politikalarını da başlamıştı. Ekonomideki iyimser tablo halk nezdinde de görülmekteydi. Elektrik, su, doğalgaz ve sağlık gibi hizmetlerden ücret alınmazken, benzinin litresinden 0,08 Euro gibi cüzi bir bedel alınıyordu. Yurtdışında okuyan öğrencilere aylık 1650 Euro gibi yüksek bir burs ödenirken, istisnasız bütün Libya vatandaşlarına aylık 300 Euro yardım yapılıyordu. Otomobillerin fabrika çıkış fiyatlarından vatandaşlara satılması, yeni evlenen çiftlere 150 metre karelik bedava ev verilmesi, vatandaşlardan alınan vergilerin toplam bütçe içinde %4,8'lik bir oranda kalması gibi sosyal refaha dayalı ekonomi politikaları, Libya halkının yaşantısını ciddi derecede değiştirmişti (Biber,2013).

Ne var ki seksenli yıllar Kaddafi rejiminin dış politikada saygınlığını önemli ölçüde yitirdiği yıllar olarak da tarihe geçmiştir. İç politikadaki başarısını dış politikada gösteremeyen Kaddafi rejimi, o yıllarda dünyanın en tartışmalı rejimi olarak görülmüştür. Özellikle yetmişli yıllarda öne çıkardığı emperyalizme karşı birlik olma doktrini üzerinden, hem bölgede ve Müslüman dünyasında zorlayıcı ve aktif bir dış politika tercih eden Kaddafi, amacına ulaşmak için muhataplarının iç dinamiklerini kullanmaktan çekinmemiştir (Joffé ve Paoletti,2010:19-39). Nitekim aynı yılın daha Ocak ayında Tunus, ülkesindeki muhaliflerin Libya tarafından silahlandırıldığını öne sürdü. Eylül ayında Suriye ile başarısız bir birleşme denemesi yapan Kaddafi, Nisan ayında Londra’da kendi aleyhine yapılan muhalif gösterilerin kanlı bir şekilde sonlanması meselesine karıştı. Biri polis olmak üzere toplam 11 kişinin öldüğü gösteriler sonucunda İngiltere diplomatik ilişkileri keseceğini açıkladı. 27 Aralık 1985 tarihinde Roma ve Viyana’daki havaalanlarında düzenlenen saldırılarda 19 kişi öldü ve 140 kişi yaralandı. Kızıl Tugaylar, Kızıl Ordu ve IRA mensuplarınca düzenlenen bu saldırıyı kahramanca bir hareket olarak niteleyen Libya hükümeti bu örgütlere desteğini sürdüreceğini açıkladı. 1986’da Kaddafi Avrupa ve Amerikan yatırımlarına karşı saldırı timleri hazırladığını duyurarak Batı Berlin’deki bir gece kulübüne intihar eylemi düzenlenmesi emrini verdi. Doğu Almanya istihbaratının da desteğinin olduğu yıllar sonra ortaya çıkacaktı. Bu gelişmeler üzerine aynı yılın 14 Nisanında ABD savaş uçakları El Dorado Kanyonu operasyonu düzenlediler. Trablus ve Bingazi’deki hava savunma sistemleriyle birlikte üç ordu üssü ve havaalanları bombardımana tutuldu. Kaddafi bu saldırının karşılığını 21 Aralık 1988’de Londra-New York seferini yapan Pan-Am Havayoluna ait yolcu uçağının Lockerbie yakınlarından düşürülmesi olarak verdi. Uçakta bulunan bütün yolcuların öldüğü bu gelişme, aynı zamanda Libya’ya karşı ağır bir ambargo sürecinin başlatılmasına da yol açmıştır. 1978-1987 arasında Çad ile devam eden sınır ihtilafı Fransa’nın Çad tarafını tercih etmesi yüzünden 19 Eylül 1989’da Air France uçağını da bombalattı ve Rabta Kentinde kimyasal silah üretimine başladı. Seksenli yıllar sona erdiğinde Kaddafi’nin dış politika tercihlerinin ülkeyi büyük bir yalnızlık sürecine soktuğu görülmektedir. Özellikle Batı dünyasıyla olan ilişkilerin gerilmesi Libya’yı dünya kamuoyunda terör devleti suçlamasıyla karşı karşıya bırakmıştır.

Nitekim doksanlı yılların hemen başında Kaddafi, şiddet odaklı dış politikasının ilk somut karşılığını da bulacaktır. BM Güvenlik Konseyi 21 Ocak 1992’de S/RES/731 sayılı kararıyla Libya’yı uluslararası terörizmi desteklemekle suçladı (UN Security Council,731 Res, 1992). Bu uyarının ardından 31 Mart 1992’de S/RES/748 sayılı bir başka karar ile Libya’ya karıştığı terör saldırılarını kabul etmesini, gerekli tazminatları ödemesini, aksi takdirde Libya havayollarının uluslararası uçuşlardan men edileceği, silah ambargosu uygulanacağı ve diplomatik temsilciliklerinin kapatılacağı uyarısı yapılmıştır(UN Security Council,748 Res,1992). Libya’ya karşı alınan bu iki karar hem dünya tarihi hem de Libya tarihi açısından son derece

önemliydi. BM tarihinde ilk defa bir ülkeyi uluslararası terörizme doğrudan destek vermekle suçluyor, terör şüphelilerini adalete teslim etmediğini belirtiyor ve BM Sözleşmesini açıkça ihlal ettiğini söylüyordu. Kaddafi alışıldığı üzere her iki karara da uymayacağını açıkladı. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi 11 Kasım 1993'te S/RES/883 sayılı karar alarak Libya'ya uygulanan ambargonun çerçevesini genişletti (UN Security Council, 883 Res,1993). Böylece Libya'da ekonomik ambargolu yıllar başlamış oluyordu. Soğuk Savaşın sona ermesi nedeniyle Sovyetler Birliği gibi önemli bir müttefikin kaybeden Kaddafi'nin dünyada izole edilmeye başlaması Arap dünyasıyla olan ilişkileri de etkilemiştir. Başta Arap dünyası olmak üzere Müslüman ülkeler BM kararlarına uyacaklarını açıklamışlar ve Libya ile olan ilişkilerini askıya almışlardır.

Yaşanan gelişmeler üzerine Kaddafi rejimi yüzünü bu kez Afrika ülkelerine döndürmüştü. Fas, Tunus ve Mısır üzerinden Sahra Altı ülkelerine doğru politika genişletmeye başlayan Kaddafi rejimi, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan, Somali, Orta Afrika Cumhuriyeti, Eritre ve Etiyopya ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Pek çok yoksul Afrika ülkesine petrol ve parasal yatırımlarda bulundu. Kıtayı tek bir hükümet çatısı altında birleştirmek gibi söylemlere sarılan Kaddafi "Afrika Birleşik Devletleri"nin kurulması için çeşitli girişimlerde bulundu (Ramutsindela,2009:1-3). Kaddafi'nin bu önerisi hayata geçirilememiş olsa da özellikle az gelişmiş Afrika ülkelerinde ciddi yankısı olmuştur.

Doksanlı yılların sonuna doğru Kaddafi rejiminde gözle görülür bir yumuşama söz konusudur. Bunun göstergesi olarak 1998 yılında BM Genel Sekreteri Annan'ın ülkeyi ziyaret etmesinin bir sonucu olarak Kaddafi rejimi, Lockerbie faciası sorumlularını teslim etmeyi ve faciada ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Karşılığında Annan'dan yaptırımların yumuşatılması taahhüdü almıştır (SETA Raporu,2011). Bu gelişmelerin ardından Libya'nın Batı dünyasıyla olan ilişkilerinde yeni bir açılım gerçekleşmeye başlamıştır. 1999 yılında Avrupa-Akdeniz ortaklığına gözlemci sıfatıyla katılan Libya, İngiltere, İtalya ve Almanya üzerinden yeni bir ekonomik ilişki içine girmiştir. AB'nin toplam petrol ihtiyacının %6,94'ünü karşılayacak kadar olumlu bir şekilde gelişen ekonomik ilişkiler, özellikle 11 Eylül sonrasında Batı'ya doğru ivmelenen Afrikalı göçlerinin önlenmesinde kilit bir noktaya ulaşmıştır (SETA Raporu, 2011). Ancak hemen belirtilmelidir ki Libya'nın bu dönemde Batı ile olan ilişkilerinde güvensizlik anahtar bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür.

Sonun Başlangıcında Kaddafi Libyası: Arap Baharı Öncesi

Yeni bin yılın hemen başlarında Kaddafi rejimi Ortadoğu'da Taliban ve Saddam rejimleri karşıtlığı üzerinden yükselen Yeni Dünya Düzeni söylemleri ve uluslararası arenada normalleşme ikilemi arasında sıkışmıştı. Kaddafi ve rejimi Batı dünyasında "*Başbozuk Devlet (The Maverick State)*"

olarak tanımlanıyordu⁶. Müslüman dünyasındaysa dengesiz bir adam olarak algılanmıştır. Dünyada ciddi bir izolasyon içine giren Kaddafi, iç politikada da kendisine karşı giderek yükselen bir muhalefet dalgasının da etkilerini hissetmeye başlamıştı. Siyasi partilerin kurulmasını isteyen muhalefet, basına uygulanan sansür ve yolsuzlukların önlenmesi konusunda Kaddafi hükümetine baskı uyguluyorlardı. İçerideki muhalefete karşı Kaddafi'nin uzun yıllar izlediği politika ise tavizsiz sertlikti. Nitekim 1993 yılındaki bir konuşmasında dışarıdan beslenen iç düşmanların derhal bulunması ve koşulsuz olarak idam edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Adams, 2012:7). Özellikle doksanlı yıllar Libya halkı için sürgünler, yargısız infazlar ve işkenceler anlamına gelmekteydi.

11 Eylül Saldırılarının ardından Irak ve Afganistan'a karşı giderek yükselen askeri seçeneğin muhtemel sonuçlarını çok iyi değerlendiren Kaddafi, aynı akıbete kendisi düşmemek için hem iç hem de dış politikada yeni bir açılım başlatma sürecine girmiştir. İç politikada ekonomik ve sosyal reformların önü açılırken dış politikada yıllardır oluşturduğu kötü imajı silmek için çok yönlü bir diplomasi atağı başlatmıştır. 2001 yılında Arap-İsrail sorununa yeniden el atan Kaddafi, iki devletli çözümün bölgenin demokratikleştirilmesinde katkı sağlayacağını belirterek, taraflara arabuluculuk teklifinde bulundu (Olivieri,2011:37). Arap Mağrip Birliğinin güçlendirilmesi, Çin ile ticaret ve ekonomik işbirliğinin kurulması, İtalya ile ekonomik işbirliği antlaşması gibi pek çok ülkeyle yoğun temas ve işbirliği içine girdi. Saddam Hüseyin'in devrildiği 2003 yılında Lockerbie ve Air France Saldırısını üstlendiğini açıkladı. İlaveten saldırılarda ölenlerin ailelerine verilmek üzere yaklaşık 7 milyar dolarlık tazminatı ödemeyi kabul etti. Seksenli yıllardan beri geliştirmeye çalıştığı kitle imha silahları projesini askıya alacağını ve kimyasal ve biyolojik silahları ortadan kaldıracağını da ilan eden Kaddafi'nin bu yeni hamlesi çok geçmeden ABD'den yankısını bulmuştur. Karşılıklı misyonların açılması, ABD'li yetkililerin ülkeyi ziyareti bu açılımın olumlu sonuçları arasında gösteriliyordu. Aynı tarihlerde Afrika Birliği'nin Gıda Yardım programlarını da üstelenen Kaddafi böylece dünyadaki olumsuz imajını silmeye çalışmıştır.

Kaddafi'nin dış politikadaki yumuşama süreci dönemin ikinci yarısından itibaren ivme kazanmıştır. 16 Ekim 2007'de iki yıllığına BM Güvenlik Konseyi üyeliğine seçilen Libya, Batı ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (BBC

⁶ Bu kavram literatürde uluslararası kuruluşlara üye olan, ancak bu kuruluşların aldığı kararları bağlayıcı olarak tanımayan, kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlanma amacını taşıyan, uluslararası terörizme örtülü veya açıktan destek veren ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Saddam Hüseyin döneminde Irak, Küba ve Kaddafi Libyası için kullanılan kavram, günümüzde Kuzey Kore, İran, Sudan ve Venezüella için kullanılmaktadır. Literatürde "Rouge State" yani Haydut Devlet ile sıklıkla karıştırılsa da kavram, Haydut Devlet tanımının hemen öncesinde ve özellikle de ikibinli yılların başında zaman zaman ABD'li yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Roger P. Barston, *Modern Diplomacy*, Routledge Press, 1998 ve ayrıca <https://www.upi.com/Archives/2000/06/20/State-Dept-switches-labels-for-maverick-states/2377961473600/> (E.T. 18.12.2017)

News, Libya Secures...2007, 16 Octobre). Bu amaçla aynı yıl Bingazi'de 1999 yılından beri hapis bulunan Filistinli doktor ve Bulgar hemşirelerin saliverilmesini sağlandı (Telegraph, Gaddafi Admits...2007, 9 August). 30 Ağustos 2008'de İtalya ile işbirliği anlaşması imzalandı. İmzadan sonra Kaddafi ve İtalya Başbakanı Berlusconi karşılıklı birbirlerini ziyaret ettiler (Parlamento Italiano, 2017). Aynı yılın 31 Ekim tarihindeyse İngiltere ile toplamda beş işbirliği antlaşması yapan Kaddafi, 2009 yılında Başbakan Tony Blair'i ülkesinde ağırladı. İngiltere ile işbirliği antlaşmasının yapıldığı gün Libya Hükümeti Pan-Am Havayollarına ait yolcu uçağında ölenlere 1,5 milyar dolar, 1988'de Berlin Diskotek Bombalanmasında ölen ve yaralananlara da 300 milyon dolar tazminat ödeyeceğini açıkladı.

Bu yıllarda Kaddafi rejiminin Batıyla olan ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme yaşanırken, aynı görüntünün Arap ve Müslüman dünyasına yansıdığı söylenemez. Zira bu Kaddafi'nin Arap ve Müslüman dünyasındaki kötü görüntüsünün iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kaddafi'nin Arap ve İslam dünyasına ideolojik olarak bakması ve bu ülkeleri ideolojik deney alanı olarak görmesidir (Joffé ve Paoletti,2010:32). Batı ile olan ilişkilerde pragmatist ve fırsatçı bir dış politika tercih edilirken, Kaddafi'nin Arap ve İslam dünyasına karşı tavrı her zaman üst perdeden ve daha müdahaleci bir şekilde gelişmiştir. Bu yaklaşım Arap dünyasında yetmişli yıllarda büyük bir heyecan yaratmışsa da geçen zaman içinde herkes kendi yolunu çizmiş, Kaddafi sevilmeyen bir lider haline gelmiştir. İkincisi ise iç politikadaki dinamiklerle yakından ilgilidir. Doksanlı yıllarda ülkesinde görülen ayaklanmaları sert biçimde bastıran Kaddafi'nin iç politikadaki katı duruşu, Müslüman ve özellikle de Arap dünyasıyla olan ilişkilerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Rejime karşı yönelen her muhalif sesi büyük bir öfkeyle bastırması, zaman içinde muhalefeti radikalize etmiş ve El Kaide gibi fundamentalist İslami grupların kucağına itmiştir. Üstelik Kaddafi ülkede yükselmeye başlayan Radikal İslamcılığın üzerine daha da sert yöntemlerle gitmiş, ülkedeki dindarları zayıflatarak yerel ulemalar ile çatışmaya girmiş ve yerine kendi ideolojisiyle harmanlanmış daha katı bir İslam modeli getirmiştir (Olivieri,2011:44). Libya iç politikasındaki bu karmaşık durumun yükselişe geçmesi, Arap ve İslam dünyasında Kaddafi'nin saygınlığı eriterek uzak durulması gereken bir lider haline dönüştürmüştür.

Arap ve İslam dünyasında giderek itibar yitiren Kaddafi bu dönemde yönünü bir kere daha Afrika'ya yöneltti. Arap kimliğinden vazgeçerek Libya'nın öncelikle Afrikalı bir ülke olduğunu ileri sürdü. Temmuz 2005'te düzenlenen Afrika Birliği (AfB) zirvesini ülkesinde düzenleyerek "Afrika Birleşik Devletleri Afrika Umududur" sloganıyla, tek bir AfB pasaportu, ortak bir savunma sistemi ve tek bir para biriminin kurulması çağrısında bulundu. Aynı yıl Libya, Doğu ve Güney Afrika Gümrük Birliği (COMESA)'ne katıldı. 2008'de Afrika geleneksel liderlerinin katıldığı toplantıda "Kralların Kralı" olarak ilan edildi ve Şubat 2009 Addis Ababa'da düzenlenen törende unvanını aldı (Adebajo,2011). Yine aynı yıl AfB'nin dönem başkanı olarak

görevi devraldı. Böylece Kaddafi'nin Libya'sı sırtını tamamen Arap ve İslam dünyasına dönmüş oluyordu.

Arap Baharı ve Kaddafi Rejimin Sonu

Takvimler 2010 yılının Aralık ayını gösterirken, Tunus'ta üniversite mezunu bir seyyar satıcı olan Muhammet Bouzazi'nin kendisini yakmasıyla modern tarihin en önemli sosyal ve siyasal dönüşüm süreçlerinden birisi başlamıştır. Adına Arap Baharı adı verilen bu dönüşüm süreci Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son dönemde meydana gelen farklı ölçeklerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu manada tanımlamak maksadıyla kullanılan anonim bir kavram haline almıştır (Gürkan ve Durgun,2012:62). Arap Baharı kavramını doğru tanımlamak, sürecin en kanlı ve en sancılı yaşandığı yer olan Libya'da ki gelişmeleri detaylı biçimde anlayabilmek için çok önemlidir. Konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmaların ortak noktası iki binli yılların ilk çeyreğinde Arap dünyasının büyük bir dönüşüm ve değişim ihtiyacına girdiğidir. Yine konuyla ilgili uzmanların genel kanaati, Arap Baharı'nın paradigmatik şekilde Arap dünyasının kendini yenileme arzusunun doğal bir sonucudur. Nitekim bu arzu 20. yüzyılın başından günümüze hiçbir zaman tükenmemiş, kendisini çeşitli aralıklarla yenileyerek farklı isimler ve ideolojiler altında tekrar tekrar göstermiştir.

Arap Baharı'nın kendisini yenileyen bir değişim arzusu olduğu ön kabulünde yola çıkıldığında, geçmişte yaşanan değişimlerin özellikleri ve sonuçları üzerinde durmak yararlı olacaktır. Arap dünyasının ilk değişim arzusu 20. yüzyılın başında Osmanlı'dan ayrılarak gerçekleştirmiştir. Ne var ki bu kopuş Arap toplumlarına bekledikleri dönüşümü getirmekten uzak kalmıştır. Zira Arap toplumu Fransız devriminden ve modern milliyetçilik düşüncelerinden derinden etkilenmişti ve Osmanlı'dan kopuş başta İngilizler olmak üzere ancak Batılı dostlarının yardımlarıyla mümkün olabilmişti. Saf bir Arap milliyetçiliğinin etkisiyle ortaya çıkan gelişmeler kısa sürede geleneksel kabileci monarşilerle sonuçlandı. Çünkü Araplar modern çağın en önemli hammaddesi olan zengin petrol yatakları üzerinde barınıyorlardı. Bu durum Batılı müttefikleri tarafından göz ardı edilemezdi. Üstelik Arap dünyası binlerce yıldır aşiretçilik ve yerel farklılıklar üzerinden kendisini tanımlamıştı. Böylece ortaya bağımsız ama kendi içinde huzursuz bir Arap dünyası ortaya çıkmıştır. Huzursuzluğun asıl nedeniyse Batı'nın yerel aşiretler üzerinden bu süreci başlatmasıdır. Bir başka deyişle Arap toplumunda değişim hareketleri halkın dinamikleriyle değil, yerel aşiret liderlerinin egemenlik hayalleri üzerinden Batı tarafından kurgulanmıştır.

Arap dünyası için ikinci değişim hareketi 1950'lerden itibaren gelişmiştir. Sovyetlerin bölgede kendisini göstermesiyle başlayan Soğuk Savaş süreci Arap sosyalizmi, İslam sosyalizmi veya Yeşil sosyalizm gibi kavramlarla yeni bir değişim hareketine yol açmıştır. İlk olarak Mısır'da kendisini gösteren anti monarşist muhalefet, bu kez Sovyetlerin eşitlik ve sosyalizm söylemleri üzerinden kendisine bir çıkış yolu aramıştır. Yüzyılın ikinci yarısı sona

ererken Arap toplumlarında Batı eliyle kurulan monarşiler tek tek yıkılarak yerini oligarşik bir elit hareketine bırakmıştır. Değişimin önderleri bu kez asker ve sivil bürokrasidir. Nasır önderliğinde yapılan 1952 Mısır Devrimi, 1957 Tunus Burgiba İktidarı ve 1969 Kaddafi Devrimi, Suriye ve Irak'ta yükselişe geçen Baas iktidarları söz konusu devrim hareketinin en çarpıcı örneklerindedir. Yüzyılın ortasında görülen bu devrimlerin en önemli özelliği ise iç dinamiklerden kaynaklanmasıdır. Geçen zaman içinde dünyayı tanıyan, toplumun diğer kesimlerine oranla daha iyi eğitim almış çoğunluğu asker kökenden gelen aydınlar, Arap dünyasının köklü bir değişim ihtiyacını derinden hissetmişlerdir. Ancak bu devrimlerin de başarılı olduğu söylenemez. Çünkü iç dinamiklerden kaynaklanan değişim ihtiyacı kısa zamanda katı ve otoriter diktatörlüklere dönüşmüş, toplumu yöneten elitler ve rejimler değişirken, halktan uzaklaşan kopuk yönetimler halini almışlardır. Zira sorunlara önerilen çözümler yine dışarıdan (bu kez Sovyetlerden) ithal edilmiş, toplumsal gerçekliklerle örtüşmemiştir. İşte modern Arap tarihinin üçüncü büyük değişim hareketi olan Arap Baharı sürecinin bu perspektifte ele alınması elzemdir. Yaşanan olaylar ve halk hareketlerinin yakın bir zamanda gerçekleşmiş olması, sonuçlarının tam anlamıyla ortaya çıkmaması, bu sürecin ne tür bir değişim ihtiyacından kaynaklandığını veya ne zaman ve nasıl sonuçlanacağı hakkında yargılara ulaşmayı mümkün kılmamaktadır. Ancak bilinen bir şey varsa o da Arap Baharı'nın yüzyıllardır sesi sürekli olarak kısalmış olan halkın açık bir isyandır (Nadhim,2016:12).

Sürecin bu kadar yeni olmasına rağmen Tunus'ta başlayan gösteriler kısa zamanda Zeynel Abidin bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle sonuçlandı. Ancak fitili Tunus'ta ateşlenen halk hareketi Mısır ve Libya'da daha ağır sonuçlar doğurmuştu. Arap Baharı sürecinde Tunus'ta başlayan gösteriler ilk önce Cezayir'e sıçramıştır. 28 Aralık 2010 tarihinde ülke çapına yayılan gösterilere kayıtsız kalamayan Cezayir hükümeti on dokuz yıl süren OHAL uygulamasının kaldırılacağına dair söz vermek zorunda kaldı. 2011 yılının Ocak ayında Lübnan ve Ürdün'de benzer bir protesto hareketi yaşandı. Lübnan'daki gösteriler dağıtılırken, Ürdün Kralı Başbakan Rifai'yi görevden alarak, yeni bir kabine atadı. Yaşanan gelişmeleri 17 Ocak tarihinde Moritanya, Sudan ve Umman'daki gösteriler izledi. Her üç ülkede hükümetler göstericilere ekonomik ve sosyal reformlar konusunda söz vererek sükûneti korumaya çalıştılar. Ancak aynı tarihlerde Mısır'da başlayan gösteriler, Tunus sonrasında Arap Baharı'nın en şiddetli ve kanlı olaylarına sahne olacaktı. 25 Ocak tarihinde başlayan gösteriler aylarca devam etti. Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek 10 Şubat 2011 tarihinde yetkilerini yardımcısı Ömer Süleyman'a bırakarak durumu kontrol altına almaya çalıştı. Ne var ki yaklaşık bir yıl boyunca ülkenin her köşesinde şiddete varan gösteriler devam etti. Askerin duruma müdahale edip, yönetime el koyması ve parlamentoyu dağıtmasına kadar geçen sürede Mısır iç siyaseti son derece çalkantılı günler geçirmiştir. Takvimler 2011'i gösterdiğinde Arap Baharı'nın bütün Arap dünyasını sardığı açıktı. 26 Ocak

2011’de Suriye’de göstericiler devlet dairelerini basarak ülkeyi iç savaşa sürükleyecek ilk adımı attılar. Aynı tarihlerde Cibuti, Fas, Irak, Bahreyn, İran, Kuveyt ve Batı Sahra’da muhalifler büyük çapta gösteriler düzenlediler. Olayların Libya’da patlamasıysa Bingazi’de 17 Şubat 2011’e denk gelmektedir (France24, Violent protest...2011, 16 February)⁷. “*Hiddet Günü*” olarak tanımlanan 17 Şubat gösterilerinde 10’u polis 38 kişi yaralanmıştı (Aljezeera, Day of Rage...2011,17 February).

Tunus’ta olayların başladığı günlerde Kaddafi, yaşanan hadiselerin büyüklüğünü ve mahiyetini görmezden gelmiştir. Bir yandan Bin Ali rejimini destekleyecek açıklamalar yapan Kaddafi, diğer yandan olayların Libya’ya sıçramasını önlemek üzere basit tedbirler uygulayarak sorunu geçiştirmeye çalışmıştır. Gıda fiyatlarının indirilmesi, bazı siyasi hükümlülerin serbest bırakılması, kamu görevinden atılan bürokratların yeniden işe alınması gibi bazı önlemlerle yükselen muhalefetin önüne geçebileceğini düşünüyordu. Kaddafi’nin bu şekilde düşünmesini sağlayan olay ise Ağustos 2009’da Trablus’un 48 km kuzeyindeki Zaviya Kentinde yapılan gösterileri ağır silahlarla bastırmasıydı (Onwar,2011). Bu nedenle Arap coğrafyasında başlayan hareketlerin kendi rejimini ciddi derecede rahatsız edemeyeceğini düşünüyordu. Ne var ki gelişmeler Kaddafi’yi haksız çıkarmıştır. 17 Şubat’ta başlayan gösteriler yaklaşık bir hafta sonra Zaviya Kentine bir kere daha sıçramış, bu kez Kaddafi kentteki otoritesini sağlamada hayli zorlanmıştır. Gerçekten de 24 Şubat 2011’de Zaviya’da yapılan gösteriler rejimin yıkılmasında dönüm noktasıdır. Kısa sürede silahlı bir kalkışmaya dönüşen Hüseyin Darbouk önderliğindeki bu gösteriler ancak 9-10 Mart 2011’de savaş uçakları ve tanklar kullanarak bastırılabilmişti. Tarihe Birinci Zaviya Savaşı olarak geçen olaylarda resmi olmayan kayıtlara göre 235 ile 600 arasında kişi hayatını kaybetmiş, 300’den fazla kişinin yaralanmıştır (Novinite Gaddafi loaylists...2011, 4 March ve Davies,2011).

Olayların ülke çapına genişlemesi ABD önderliğindeki Batılı devletlere aradıkları fırsatı vermişti. Yıllardır Kaddafi rejimini *Başbozuk Devlet* olarak niteleyen Batı, diğer Arap coğrafyalarında hiç uygulamadığı bir yöntemle başvurarak NATO ve BM’i devreye soktu. Tıpkı Saddam rejimi gibi Kaddafi rejiminin de sonu gelmişti. 26 Şubat 2011’de Güvenlik Konseyi Libya’daki gelişmeler için acilen toplandı ve S/RES/1970 sayılı kararla konuyu “Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevk etme kararı aldı (UN Security Council,1970 Res,2011). BM ve NATO’nun müdahale gerekçesiyle olayların başladığı günden 26 Şubat tarihine kadar ülke geneline yayılması ve binlerce sivilin öldüğü veya yaralanmasıdır (Judd,2011). Ancak gerekçesi ne olursa olsun Libya’daki gösteriler ABD önderliğindeki Batılı güçlere Kaddafi’nin devrilmesi için aradığı fırsatı vermiştir.

⁷Bazı kaynaklarda Libya’daki olayların başlamasını 15 Şubat 2011’de Bingazi’deki cezaevi önünde insan hakları savunucusu Fethi Terbel’in serbest bırakılması isteğine bağlamaktadır.

Nitekim 19 Mart günü NATO önderliğindeki Batılı güçler Kaddafi rejimin sivil insanları öldürmesini bahane ederek *Şafak Yolculuğu Operasyonu* adını verdikleri hava ve deniz harekâtına başladılar (Hürriyet, Libya'ya Hava...2011, 20 Mart). 20 Mart günü denizden ve havadan yapılan saldırılar sona erdiğinde rejim güçleri ağır bir yara almıştı (The Guardian, Libyan Revolution.. 2013,8 January)⁸. Aynı gün Kaddafi ateşkes ilan etti. NATO operasyonunun ardından daha da güçlenen muhalifler, ABD'nin girişimiyle 27 Şubat tarihinde "*Ulusal Geçiş Konseyi*" altında birleştiler. Konseyin başına da bir dönem Adalet Bakanlığı da yapmış olan Mustafa Abdül Jalil getirildi. Konseyin kuruluş nedeni Kaddafi rejimin devrilmesini sağlamaktı. Kaddafi'nin devrilmesinden sonra 8 Ağustos 2012'de Libya iktidarını Genel Ulusal Konsey üstlenmiştir. Böylece Kaddafi karşıtı gösteriler daha örgütlü bir noktaya gelmiştir. Konsey birlikleri karşısında ağır silahlarını kullanamayan rejim güçleri 30 Nisan'a kadar neredeyse bütün mevzilerini kaybettiler. Aynı tarihte Kaddafi genel bir ateşkes ve görüşme için çağrıda bulduysa da karşılığı olmadı. Ağustos ayına kadar yaşanan çatışmalar nihayet 28 Ağustos 2011'de Trablus'un düşmesiyle sona erdi. Savaşın sona ermesinden 20 Ekim 2011 tarihine kadar Kaddafi ülkenin her yerinde arandı. Hakkındaki pek çok spekülasyona rağmen aynı tarihte Sirte Kenti yakınlarında saklandığı sulama kanalında muhalifler tarafından sağ olarak ele geçirilse de katledilerek öldürüldü. Böylece Libya tarihinde bir dönem sona ermiş oluyordu.

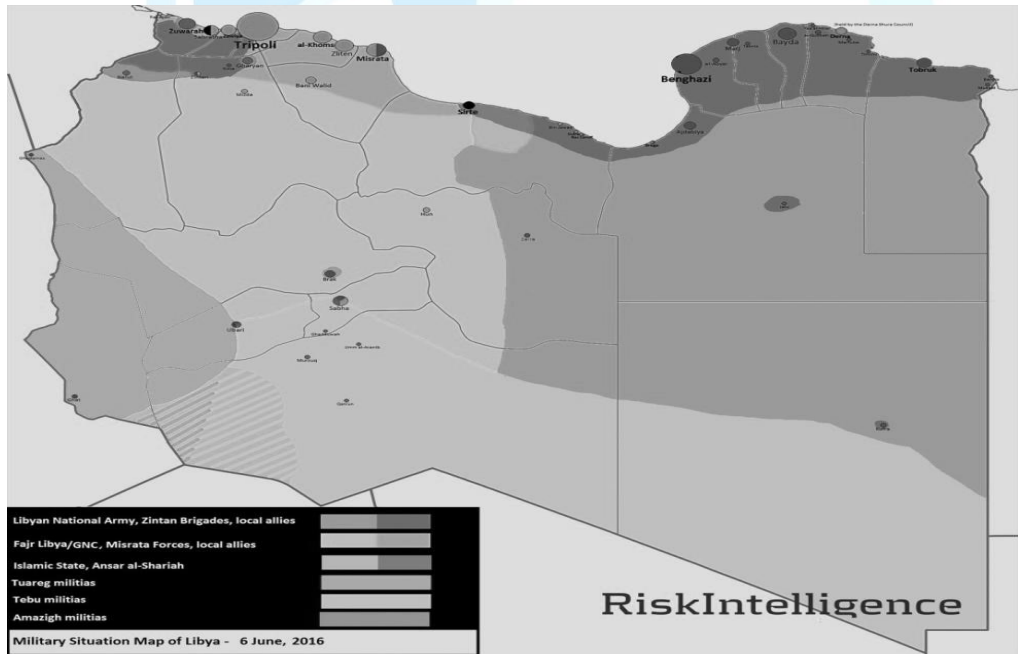
Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya onlarca yıllık baskı rejiminden kurtulmuş, ancak Arap Baharından başarıyla çıkamamıştır. İç savaşın başarılı olmasının üç temel sebebi vardır. Bunlardan ilki sürece BM ve NATO'nun aktif destek vermesidir. Gösterilerin başından sonuna kadar her aşamasında NATO ve Batılı güçler muhaliflere her türlü desteği vermiştir. İkincisi de muhaliflerin yine dış güçlerin tavsiyesi ve desteğiyle Ulusal Geçiş Konseyi kurabilmesidir. Böylece dağınık ve savruk durumda olan muhalifler kısa zamanda örgütlü ve güçlü hale gelebilmişlerdir. İç savaştaki başarının üçüncü nedeniyse bütün muhalif grupların istisnasız olarak bir araya gelebilmesidir. Yıllarca Kaddafi rejimine karşı bilenen muhalif hareket kendi içinde her türlü farklı fraksiyonları taşımasına karşın, rejime karşı bu farklılıklarını göstermemiştir. Ne var ki iç savaşın başarıyla sonuçlanması, aynı zamanda Libya'nın nihai bir huzura kavuşması anlamına da gelmemiştir. Kaddafi'nin devrilmesine kadar geçen sürede her türlü farklılığı görmezden gelen muhalif hareket, rejimin düşmesinden sonra kendi içinde yeni bir hesaplaşma içine girmiştir.

Nitekim Ulusal Geçiş Konseyi 10 Ağustos 2011'de geçici bir anayasa hazırlamış, 23 Ekim'de Cibril Hükümeti lağvedilerek, yerine 31 Ekim tarihinde ABD'de akademisyenlik yapan Abdurrahman El-Keib

⁸İki günlük operasyon sonucunda Kaddafi güçlerinden 2500 civarında asker ölmüş, 1502 asker esir düşmüştür. İlaveten Libya savunma sistemleri ve havaalanları, zırhlı araçlar ve askeri tesisler etkisiz hale getirilmiştir.

başbakanlığında yeni kabineye bırakmıştır (Aljazeera, Libya's NTC.2011,1 November). El-Keib kabinesinin amacıysa eski rejimin meydana getirdiği olumsuzlukları düzeltmek, yeni bir anayasa yapmak ve en kısa zamanda demokratik seçimlere gitmek olarak açıklanmıştı. Bu niyetle 7 Temmuz 2012'de *Milli Genel Kongre* seçimleri yapılmıştır. Böylece Geçici Konsey görevini başarıyla tamamlamış oluyordu (Afat,E.2012). Ancak iç savaş süresi içinde yer alan muhalif gruplar ele geçirdikleri bölgeleri korumak niyetiyle silah bırakmaktan vazgeçemediler. 2014 seçimlerinin yapılması ve yeni bir hükümetin kurulması gündeme gelmesine rağmen fiilen Libya üç ana bölgeye bölünmüştü. Ülke coğrafyasının çok büyük bölümü Libya Ulusal Ordusu desteğindeki (Bingazi) Tobruk Hükümetinin kontrolündeydi. İkinci büyük otoriteyse 2015 yılında BM inisiyatifiyle kurulan ve merkezi Trablus'da bulunan Ulusal Mutabakat Hükümetiydi. Üçüncü büyük güç ise güney batı çöllerinde yerleşik Tuareg ve Tebu ailelerinin başını çektiği Berberi aşiretleriydi. Geleneksel Berberi kabileciliğini savunan Tuareg'ler savaştan sonra güçlerini merkezi otoriteye bırakmak istemediler. İşte halen varlığını sürdüren bu üç otorite Libya sorunun çözülmesinde en önemli engel olarak durmaktadır. Bu üç otoritenin yanında IŞİD (DAEŞ) milisleriyle, diğer küçük ama silahlı yerel grupların varlıklarını da eklemek gerekir.

Resim 2: 2014'ten Günümüzde Libya'da Siyasi Yapı

Kaynak: www.lib.utexas.edu

Ulusal hükümet çalışmalarının gecikmesi ve gruplar arasındaki çatışmaların yeniden tırmanması üzerine Aralık 2015'te *Libya Siyasi Anlaşması* imzalandı (Libyan Political Agreement,2015). Anlaşmaya göre taraflar kendi egemenliklerini korumakla birlikte, başkenti Trablus'da kurulacak hükümete

katılacaklar, devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin oluşmasına katkı sağlayacaklar, İslam şeriatına uygun olmak kaydıyla parlamentodan çıkarılan her türlü hukuki düzenlemeye itaat edecekler, aralarında demokratik ilke ve değerlere bağlı olacak şekilde karşılıklı güven ve eşitliğe dayalı ilişki kuracaklar ve kendilerine ait silahlı oluşumları Libya ulusal kuvvetlerine bağlayacaklardı. İlâveten bütün otoriteler bölgelerinde kölelik başta olmak üzere her türlü insanlık dışı muameleye karşı önlemler alacaklar ve uluslararası yasa dışı göçe izin vermeyeceklerdi. Anlaşmanın 1 ve 2. Maddelerinde Milli Meclis ve Milli Hükümetin kurularak örgüt ve çalışma esasları da diğer maddelerde detaylı olarak belirlenmiştir.

SONUÇ VE LİBYA'NIN GELECEĞİ

Kaddafi rejiminin yıkılmasından sonra günümüze kadar yaşanan hadiseler ele alınıp, bu noktadan Libya'nın geleceğine bir bakış yapıldığında Arap Baharı sürecinin Libya toplumunda çok önemli travmalara sebep olduğu görülmektedir. Devrim sonrası yaşanan hadiselerin henüz bitmemiş olması, kalıcı bir devlet sistemine geçilmesinin önünde en büyük engeldir. Devrim süresince muhalif gruplar arasında yaşanan bölünmeler ve çekişmelerin sonucunda yeni bir iç savaş olasılığı halen varlığını sürdürmektedir. Kaddafi sonrası hesaplaşma süreci halen bitmemiştir. Yıllar süren etnik, kabileci ve mezhepsel bölünmeler tüm gücüyle ağırlığını koymuştur. Bu bölünmüşlükten yola çıkılarak Kaddafi döneminin hesaplaşmaları, Kaddafi sonrasında da sürdürülmektedir.

Kaddafi sonrası Libya'da en kritik konulardan biri de kabilelerin durumudur. Özellikle Kaddafi döneminde üstü örtülü olarak canlı tutulan kabilecilik anlayışı, günümüz Libya toplumunda halen en önemli belirleyicilerden birisidir. Ülkenin önemli kabileleri arasında sayılan Tuareg Warfela, Migraha ve Kazazife kabileleri zaman zaman aralarında anlaşmazlık içine düşebilmektedirler. Kaddafi rejiminin ülkenin en önemli toplumsal yapısı olan kabileler üzerinden kendisini kurması, günümüzde de önemini sürdürmektedir. Bu kabileler özellikle petrol yatakları konusunda anlaşmazlık içindedir.

Günümüz Libya siyasetinin gündemini meşgul eden bir diğer konuya Libya ordusuna ait silahların yağmalanmasıdır. Hâlihazırda etkili olan gruplar devrim sırasında askeri garnizonları basmışlar ve her türlü silaha el koymuşlardır. Dolayısıyla orduya ait silahlar bugün Libya'da aktif gruplar arasında dengesiz biçimde dağılmıştır.

Petrolün önemli bir kaynak olması Libya'daki iç çatışmaları körükleyen bir başka husustur. Özellikle Batılı şirketlerin Libya petrollerinden pay kapma yarışları, iç savaşı tehdit eden bir başka rekabet konusudur. Henüz milli devlet bilincine ulaşamamış Libya toplumu için etnik ve kültürel farklılıklar Batılı yatırımcıların en çok kaşıyacakları bir durumdur.

Sonuç olarak Libya'nın Arap Baharının tüm yıkıcı yönünü yaşadığı, Kaddafi döneminde ulaştığı refah ve huzur döneminin yanına bile yaklaşmadığı

açıkça ortadadır. Geçmişin yaralarının sarılması, iç savaş döneminde ortaya çıkan yıkımın giderilmesi, demokratik ve dünyayla entegre olmuş bir demokrasinin kurulması yakın bir gelecekte Libya için çok uzakta kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Adams Simon, (2012), "Libya And Responsibility to Protect", *Global Centre for the Responsibility to Protect Occasional Paper Series*, No. 3, October 2012.

Bearman Jon, (1986), *Qadhafi's Libya*, Zed Books Inc. UK.

Busotti Lucca, (2016), "A History of Italian Citizenship Laws During the Era of the Monarchy (1861-1946)", *Advances in Historical Studies*, Vol:5, ss. (143-167).

Ceviz Nurettin, (2011), "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:27, Mart 2011, ss. 80-90.

ÇILDır Şükrü, (2016), "1969 Libya Askeri Darbesi", *Ortadoğu*, Cilt:8, Sayı:78, Eylül-Ekim 2016, ss.54-57.

Doğan Gürkan, Durgun Bülent, (2012), "Arap Baharı Ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı:15, ss.61-90.

El-Kaddafi Muammer, (1980), *Yeşil Kitap*, Libya Halk Bürosu Yayınları, Libya.

Hizmetli Sabri, (1991), "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1, 1991, ss.2-4

Joffe George, Paoletti Emanuela, (2010) "Libya's Foreign Policy: Drivers and Objectives", *Mediterranean Paper Series 2010*, The German Marshall Fund of the United States, 2010, ss.19-39.

Libya Anayasası, (1951), (Erişim Adresi: <https://www.temehu.com/NTC/kingdom-of-libya-constitution-english-1951.pdf>, E.T.12.12.2017)

Libyan Political Agreement, (2015, 17 December), Erişim Adresi: (<https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf>, E.T.22.12.2017)

Nadhım Marwan, (2016), *Arap Baharında Sancılı Bir Devrim: Libya*, Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi, İÜ İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.

Okaneme Godwin, (2015), "The Libyan Revolution: Philosophical Interpretations", *Open Journal of Philosophy*, 2015, Vol:5, ss. 31-38.

- Olivieri Enrica, *Libya Before and After Gaddafi: An International Law Analysis*, Universita Ca'Foscari Venezia, Lisans Tezi, Venedik, 2011.
- Orhan Müge, (2010), *Osmanlı Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi*, Trakya Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Ramutsindela Maano, (2009), "Gaddafi, Continentalism and Sovereignty in Africa." *South African Geographic Journal*, 91:1, ss.1-3.
- Seta, (2011), *Batı ve Kaddafi Makasında Libya*, SETA Rapor, Ankara.
- Toprak Seydi Vakkas, (2012), "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:22, ss. 223-237
- Totman Sally, Mat HARDY, "When Good Dictators Go Bad: Examining the Transformation" of Colonel Gaddafi", *International Journal of Interdisciplinary Global Studies*, Vol. 10, No. 2, ss. 1-6.
- [https://www.revolvy.com/main/index.php?s=General%20People%27s%20Congress%20\(Libya\)&uid=1575](https://www.revolvy.com/main/index.php?s=General%20People%27s%20Congress%20(Libya)&uid=1575) (17.12.2017).
- <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=General%20People%27s%20Committee&uid=1575> (18.12.2017).
- Libya 2012, African Economic Outlook, <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/Libya%20Full%20PDF%20Country%20Note.pdf> (18.12.2017).
- <http://blog.milliyet.com.tr/kaddafi-libyasi-ve-kaddafi-nin-mektubu/Blog/?BlogNo=427596> (18.12.2017).
- [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/731\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/731(1992)) (18.12.2017)
- [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/748\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/748(1992)) (18.12.2017).
- <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/626/78/PDF/N9362678.pdf?OpenElement>, (18.12.2017).
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7047627.stm> (18.12.2017)
- <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1559878/Gaddafi-admits-Bulgarian-nurses-were-tortured.html> (18.12.2017)
- <https://web.archive.org/web/20090618082911/http://www.senato.it/parlam/leggi/09007l.htm> (20.12.2017)
- <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/26/gaddafi-legacy-meddling-africa> (18.12.2017)
- <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/201121755057219793.html> (18.12.2017)
- <https://www.onwar.com/aced/chrono/c2000s/yr10/libyancivilwar2011.htm>, (20.12.2017).

- http://www.novinite.com/view_news.php?id=125881 (20.12.2017)
- <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/081A9013-B03D-4859-9D61-5D0B0F2F5EFA/0/1970Eng.pdf> (20.12.2017)
- <http://web.archive.org/web/20160201213940/http://www.independent.co.uk/news/world/africa/operation-ellamy-designed-to-strike-from-air-and-sea-2246411.html>, (20.12.2017)
- <http://www.hurriyet.com.tr/libyaya-hava-ve-denizden-buyuk-operasyon-17316795> (18.12.2017)
- <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/10/2011103118460574109.html>, (20.12.2017)
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/libya-secimleridemokratiklesme-surecinde-ilk-adim>, (21.12.2017)
- <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf> (22.12.2017)
- <https://www.alarabiya.net/articles/2011/02/22/138673.html>, (22.12.2017)